

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11050314>

PSIXIK RIVOJLANISH VA UNING XUSUSIYATLARI

Dumarova Gulfira Kazimbekovna

Andijon davlat chet tillar instituti o'qituvchisi

Bozorova Dilafruz Bahodirjon qizi

Andijon davlat chet tillar instituti talabasi

Annotatsiya ushbu maqolada yoshlarning psixik rivojlanishi, uning atrof-muhitda namoyon bo'lishi haqida so'z boradi. Yosh avlodning rivojlanish turlari va mohiyati haqida bir qancha ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: psixika, biogepeetik konsepsiya, sotsiogenetik konsepsiya, rivojlanish, biologik tizim.

Inson - biosotsial mavjudotdir. Uning birligi, bir tomondan, kishining psixik, tugma ravishda tashkil topgan xususiyatlari (masalan, ko'rish yoki eshitish sezgilarining, shuningdek, oliy nerv to'zilishining o'ziga xos xususiyatlari), ikkinchi tomondan esa faoliyatining ongli sub'ekti va ijtimoiy taraqqiyotning faol ishtirokchisi sifatida uning xulq-atvor (masalan, axloqiy odatlar) xususiyatlarida namoyon bo'ladi.

Inson shaxsining tarkib topishi va psixik rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarning muammosi o'z mohiyati jihatidan g'oyaviy xarakterga ega, Shu bois, bu masalani hal qilishda bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan turli oqimlar, yo'nalishlar maydonga kelgan. Inson shaxsining tarkib topishini tushuntirishda maydonga kelgan birinchi oqim biogepeetik kontsepsiya, nazariya bulsa, ikkinchi oqim sotsiogenetik kontsepsiyadir.

Rivojlanish deganda, odatda hodisalarning har ikki turi tushuniladi va bu tushunchalar bir-biri bilan chambarchas bog'liqdir: 1) miyaning biologik, organiketilishi, uning anatomik-fiziologik tuzilishi jihatidan yetilishi; 2) psixik (aqliy) rivojlanishning ma'lum o'sish darajalari sifatidagi, o'ziga xos aqliy yetilish sifatidagi psixik rivojlanishi, o'z-o'zidan ma'lumki, aqliy rivojlanish miya tuzilishining biologik yechilishi bilan bog'liqdir va bu xususiyat ta'lim-tarbiya ishlarida, albatta, hisobga olinishi lozim, chunki ta'lim miyaning organikjihatdan etilishini inkor eta olmaydi. Biroq miya buzilishining organik jihatdan yetilishini muhitga, ta'lim-tarbiyaga mutlaqo bog'lanmagan holda o'zining qat'iy biologik qonunlari asosida sodir bo'ladi,

deb bo'lmaydi. Muhit, ta'lim-tarbiya va tegishli mashq, miya tuzilishining organik jihatdan yetilishiga yordam beradi.

Bolaning psixik rivojlanishini harakatlar keltiruvchi kuchlar murakkab va turli-tumandir. Rivojlanishning mohiyatini qarama-qarshiliklar ko'rashidan, ichki ziddiyatlar bolaning, psixik rivojlanishini bevosita harakatta keltiruvchi kuchlar, ta'lim va tarbiya jarayonida yuzaga keladigan hamda bartaraf qilinadigan eskilik va yangilik o'rtasidagi qarama-qarshiliklardan iboratdir. Bunday ziddiyatlarga, masalan, faoliyat tomonidan yuzaga keladigan yangi ehtiyojlar bilan ularni qondirish imkoniyatlari o'rtasidagi ziddiyatlar; bolaning o'sib borayotgan jismoniy va ruhani imkoniyatlari bilan esa, tarkib topgan o'zaro munosabat shakllari va faoliyat turlari o'rtasidagi ziddiyatlar; jamiyat, jamoa, katta odamlar tomonidan kundan-kunga ortib borayotgan talablar bilan psixik taraqqiyotning mazkur darajasi o'rtasidagi ziddiyatlar kiradi.

Bolaning ayrim yosh davrlarida psixikaning u yoki bu yo'nalishlarida rivojlanish uchun nihoyatda qulay sharoitlar paydo bo'ladi va bu sharoitlarning ba'zilari vaqtinchalik, o'tkinchi xarakterda bo'ladi. U yoki bu psixik xususiyatlar va sifatlarning rivojlanishi uchun eng qulay sharoitlar bo'lgan ana shunday yosh davrlari senzitiv davrlar deb ataladi. (L.S.Vigotskiy, A.N.Leont'ev). Bunday senzitivaik davrining mavjudligiga miyaning organik jihatdan etilgan qonuniyati ham, ayrim psixik jarayonlar va xususiyatlar ham, hayotiy tajriba ham sabab bo'ladi.

Odamning psixik xususiyatlari uning hayoti davomida, ya'ni ontogenetik tarzda yuzaga keladi; bu xususiyatlarni tarkib topishi va rivojlanishida odamning ijtimoiy tajribasi tashabbusi uning xayot iva faoliyati sharoitlari, ta'lim va tarbiya yetakchi, xal qiluvchi rol o'ynaydi, - deb o'rgatadi.

Muxit (keng ma'noda olganda), ma'lum maqsadga qaratilgan ta'lim va tarbiya azaldan berilgan, genetik jixatdan kattiy bulgilangan nimanidir namoyon qilish uchun sharoitgina bulib kolmay, balki inson psixik xususiyatlarini tarkib toptiradi. Shuni aloxida kayd qilib o'tishimiz lozimki, «jamiyat talablariga javob beradigan muayyan shaxsiy sifatlarni tarkib toptirish maqsadida katta avlodning yosh avlodga ongli, maqsadga muvofiq ta'sir ko'rsatish protsessii» sifatida ta'lim va tarbiya xal qiluvchi axamiyatga egadir.

Psixik rivojlanishning biologik asoslari tug'ma tabiiy kurtaklar masalaga yakun yasar ekanmiz maktab raxbarlari va o'qituvchilarning diqqatini asosiy xulosaga karatish lozim garchi tabiiy kurtaklar maktab o'quvchisining psixik rivojlanishi ma'lum axamiyatga ega balsa (shu sababli, masalan ta'lim jarayonida ayrim o'quvchilarda boshka o'quvchilarda nisbatanko'prok zo'r berish talab qilinadi,ayrimo'quvchiga o'qituvchi boshka o'quvchiga nisbatan ko'prok kuch sarflaydi etibor beradi va ko'prok vaqt ajratadi. Ma'lumki, psixologiyada qiziqishning ikki turi o'quvchilarning ta'lim jarayonida aniqlanadi. Birinchisi, bevosita qiziqish,

ikkinchisi bilvosita qiziqish. Har bir o'qituvchi o'z o'quvchilarida o'z faniga nisbatan bilvosita qiziqishni tarkib toptirishga harakat qiladi. qiziqishlar orqali o'quvchilarda ta'limga aktiv munosabat namoyon bo'ladi. Qiziqishlar o'quvchilar hayotida katta rol o'ynaydi. Ular o'quv faoliyatini faollashtiruvchi asosiy turtkilar - motivlaridir. O'quvchilarning muayyan maqsadni ko'zlab ish tutishida, qiyinchiliklarni eng olishida, ishdan chalg'itadigan narsalar bilan shug'ullanishdan o'zini tiya olishida, unda o'qishga ishtiyoq tarkib toptirishda namoyon bo'ladigan iroda ta'lim jarayonida alohida ahamiyat kasb etadi.

Psixik rivojlanish va bu o'zgarishlarga sabab bo'ladigan kuchlar o'rtasidagi munosabat qonunlarini o'rganish yosh davrlari psixologiyasi fanining muhim va dolzarb muammolaridan biridir.

Inson shaxsining psixik rivojlanishi va uning shakllanishi murakkab tadqiqot jarayonidir. Zero, uning o'ziga xos xususiyatlari va qonuniyatlarini asosli ilmiy bilish, o'quvchi shaxsiga pedagogik jihatdan ta'sir ko'rsatishning zarur shartidir.

Ta'lim jarayoni avvalo o'quvchilar diqqatini yo'lga solishni talab etadi. Darslarda ko'rgazmali qurollardan, texnik va EXM vositalaridan foydalanish ta'lim oluvchida ixtiyorsiz diqqatni yuzaga keltiradi. Ta'lim jarayonida ta'lim beruvchining vazifasi darsda ishlash xolatini yuzaga keltirishgina emas, balki o'quvchilarning darsda o'tiladigan materialini idrok etishga tayyor turishlarini ko'zatish hamdir. Ta'lim jarayonining samaradorligi ko'p jihatdan o'qituvchi tomonidan beriladigan ko'rsatmalarga ham bog'liq. O'qituvchining roli shundan iboratki, u o'quvchilarga tegishli ustanovkani hosil qilishi, nimani vaqtincha, nimani umrbod esda olib qolishi keraqligini, nimani butunlay esda olib qolmasdan, faqat tushunib olish kifoya qilishini, nimani so'zma-so'z esda olib qolishni, nimaning ma'nosini o'z so'zlari bilan aytib berish uchun esda olib qolish zarurligini ko'rsatib o'tishi lozim. Ko'zatishlar ko'rsatadiki, bunday ko'rsatmalar berilmaganda, o'quvchilarda ko'pincha noto'g'ri tasavvurlar vujudga keladi.

D.B.Elkonin esa o'quv faoliyatining xususiyatlarini ko'rsatib, uni mohiyatiga, mazmuniga va o'zini namoyon bo'lish shaqliga ko'ra ijtimoiylikini ta'kidlaydi. O'quv faoliyati bu shunday faoliyatki, uning natijasida avvalo o'quvchida o'zgarish yuz beradi. Uning mahsuli turli motivlar asosida, qurilgan bo'lishi darkor. Bu motivlar bevosita o'quvchi shaxsining o'sishi va rivojlanishi bilan bog'liq bo'lishi kerak. O'quv faoliyati ta'lim, o'qish va o'rganish degan tushunchalar bilan bevosita bog'liqdir.

Dialektik nuqtai nazardan qaraganda, rivojlanish faqat sof miqdor o'zgarishlari jarayonidan, ya'ni qandaydir psixik hodisalarning, psixik xususiyatlar va sifatlarning ko'payishi yoki kamayishidan iborat emas. Psixik rivojlanishni faqat, yosh oshgan sari diqqat xajmining, psixik jarayonlar ixtiyoriyligining, ma'no jixatdan esda olib qolish va shuning kabilarning ortishi, bola fantaziyasining kamayishi, xatti-xarakatlarning

impulsivligi, idrokining utkirligi, yangiligi va xokozolardan iborat deb bo'lmaydi. Psixikaning rivojlanishi ma'lum yosh davrlarida sifat jixatdan Yangi xsusiyatlarning, ya'ni « yangidan xosil qilingan sifatlarnin» (o'smirlarda katta bulib kolganlik xissining yoki ilk o'spirinlikda mexnat qilib mmustaqilxayot kechirish extiyojining) paydo bo'lishi bilan bog'likdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. G'oziev E. Psixologiya. T.1994.
2. Krutestkiy V.A. Psixologiya obucheniya i vospitaniya shkolnikov.M.1976
3. Kazakov V. G. Psixologiya. M.1989
4. Yosh va pedagogik psixologiyadan praktikum. T.19